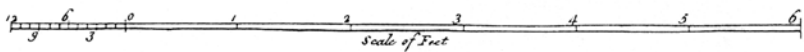
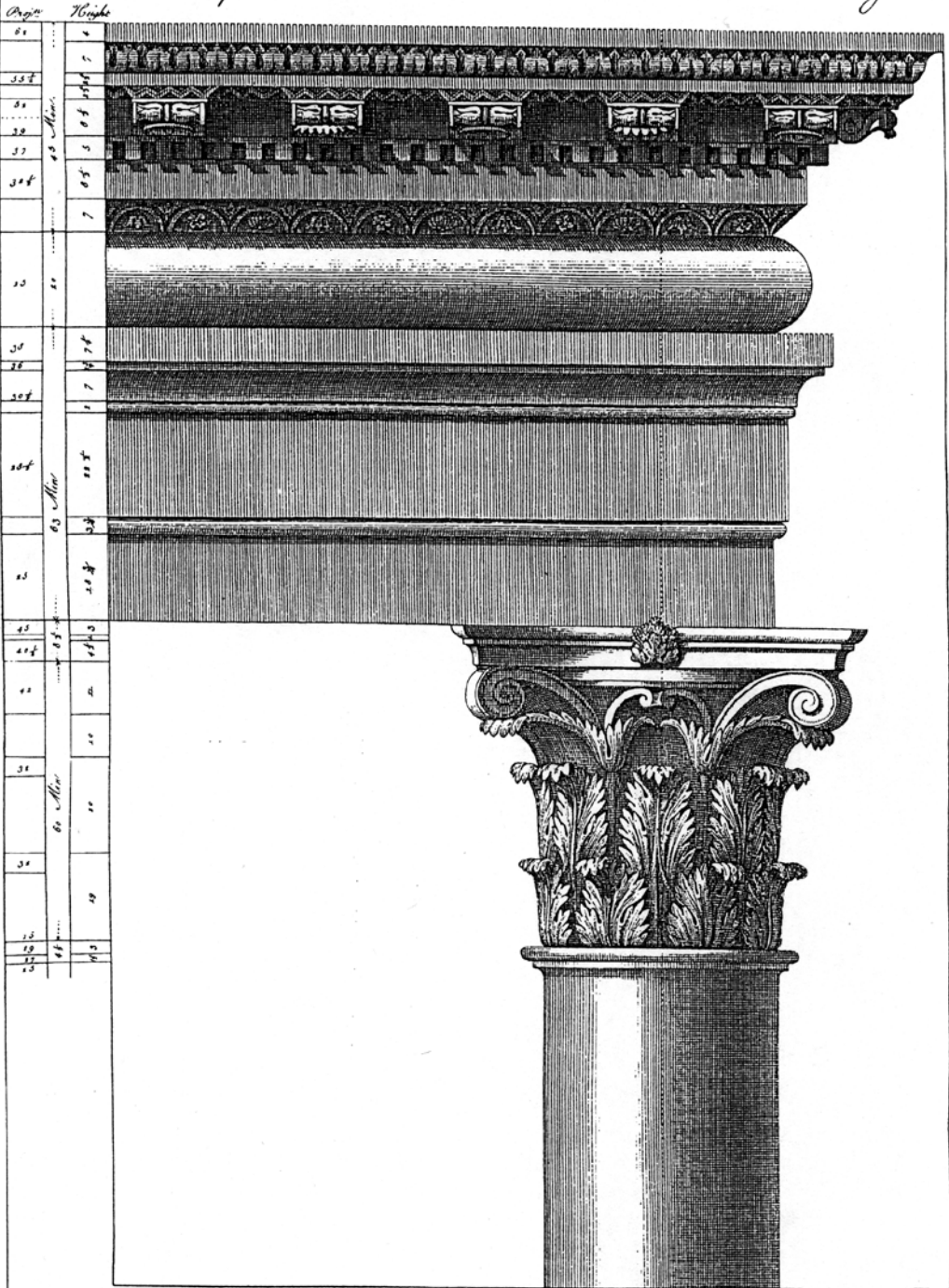

Order of the Portico to the Vestibulum in the Peristylum

Handwritten signature or initials.

R. Adam, Red portika Vestibula na Peristihu, 1764.

Vanja Kovačić

Split

VARIJANTE KIMATIJA NA RIMSKOJ ARHITEKTURI DALMACIJE

UDK: 73.032.77:72.04>(497.5-3 Dalmacija)

Rukopis primljen za tisak 16.03.2011.

Klesarstvo i graditeljstvo, Pučišća, 2011. br. 1-2

Pregledni rad

Survey article

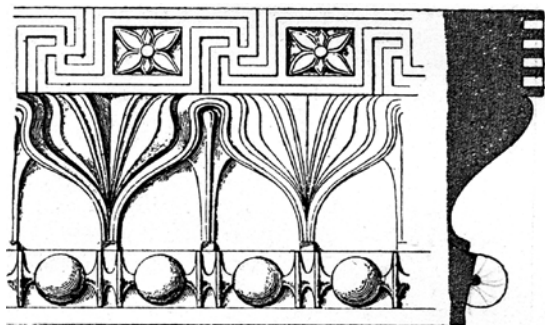
Autorica u prilogu analizira razne primjere arhitektonske skulpture na monumentalnim rimskim spomenicima u Dalmaciji posebice na primjerima iz Bole i Dioklecijanove palače u Splitu. Prati strukturalne promjene lezbičkog kimatija kroz transformaciju u dekorativnost kasno rimske plastike.

Ključne riječi: lezbički kimatij, rimski kimatij, arhitektonska skulptura

Rimska provincijalna arhitektura ponajbolje je sačuvana u monumentalnim zdanjima priobalnih gradova Dalmacije i Istre. Građevine javnog karaktera kao što su gradska vrata, slavoluci, hramovi, teatri i portici zadane su kanonskim elementima rimskih redova s klasičnim proporcijским odnosima i repertoarom ukrasa. Na palačama u gradskim sredinama kao i na rezidencijalnim zdanjima u suburbanim predjelima i na otocima korišteni su dijelovi klasične arhitektonske plastike rađeni prema antičkim traktatima. Reprezentativne građevine u Puli i unutar Dioklecijanove palače u Splitu sačuvane su u izvornoj volumetriji i elevaciji, sa raskošnim elementima ranocarske i kasnocarske arhitektonske skulpture. Iako objedinjavaju različite stilske utjecaje, svojom vrsnom klesarskom leksikom služe kao predložak za druge lokalitete u provinciji. Kamenolomi kod Škripa na otoku Braču i Segetu kod Trogira bili su državno vlasništvo i rudnik za vađenje kamena te

izvoz klesarskih ukrasa za javne građevine i na udaljenim granicama Carstva.¹

U ovom prilogu izdvajamo motiv lezbičkog kimatija (*cymatium Lesbium*) koji iznad friza prati podanak glavnog vijenca građevine. Ovaj ukrasni motiv razvija se iz korintskog odnosno kompozitnog reda, a oblikovan s valovitim presjekom naglašava snagu i utjecaj konstruktivnih sila, te je obložen nizom stiliziranih listova koji su povijeni prema dolje.² Ime potječe od grčke riječi *Cyma* što znači val, pa Vitruvije umjesto grčkog *Cymation* koristi latinski naziv *Vnda*. Pridjevi dorski i jonski stilski i vremenski određuju ranije vrste kimatija, a posljednji u nizu nazvan je lezbički po najvećem egejskom otoku.

Crtež lezbičke kime

Povod ovom razmatranju je nalaz rimskog vijenca s motivom kimatija u Bolu na otoku Braču.³ U podanku poluotoka Glavice na kojem je dominikanski samostan sv. Marije Milosne na zapadnoj strani je podignuta ranosrednjovjekovna crkva sv. Ivana Krstitelja. Ova slojevita građevina nastala je adaptacijom pravokutne prostorije sa freskama kojoj su pridodani zidani pilastri pri gradnji bačvastog svoda.

Tijekom istraživanja pred crkvom je pronađena četvrtasta prostorija (5,80 x 7,00 m) kojoj je nedostajao jugozapadni ugao, a zapadno pročelje je većim dijelom nestalo u uvali Portić. Prostorija je bila oslikana marmoriziranim poljima s visokim podankom ukrašenim bijelim i plavim širokim vertikalnim prugama, a nad njim su velika žuta polja uokvirena crvenim i bijelim "mramornim" trakama. Nad njima se izmjenjuje bijelo polje s plavim valovnicama i bijelo polje s ružičastim kružićima uokvireno žutim i plavim trakama. Ova fresko imitacija mramornih oplata redovito se pojavljuje na bračkim ranokršćanskim građevinama te je prostorija zasigurno pripadala sličnom sklopu na Glavici. Konstruktivni sistem primijenjen u crkvi umetanjem svoda na pojasnicama već je ranije proveden na prostoriji sa freskama pred crkvicom sv. Ivana. Naime, veća prostorija je bez obzira na freske u unutrašnjosti podebljana tankim zidom sa više pojasnih lukova i presvođena kako bi poslužila za kaptiranje vode. Unutar cisterne pronađeno je više dijelova monumentalnog rimskog vijenca ukrašenog izmjeničnim zupcima te lezbičkim kimatijem s nizom arkadica odjeljenih ljiljanima unutar kojih su upisani: palmeta, dvostruki ljiljan, rozeta, jednostruki ljiljan i listić. Gornji dio vijenca na kojem je mogao biti ovulus ili konzolice uništen je prilikom sekundarne upotrebe kada su od njega izrađene monumenalne konzole skošenog presjeka. Sva četiri komada vijenca, od kojeg dvije konzole, a uz njih je bila i jedna neukrašena istog presjeka, pronađeni su

¹ B. Kirigin, "Nalaz rimskih natpisa i reljefa kod Škripa na otoku Braču", 1, *VAHD*, LXXII-LXXIII, str. 129 i dr.; R. Bužančić, "Heraklova luka Splitska na otoku Braču", *Jadrankamen*, Pučišća 2002., str. 129-145.

² Izuzetan primjer lezbičke kime je na reljefu Nimfeja kod *Porta Caesarea* u Saloni. Usp. N. Cambi, "Kiparstvo", u: *Longae Salonae*, knj. I, Split 2002., str. 119; knj. II, sl. 9.

³ V. Kovačić, "Kasnoantička cisterna u Bolu na Braču", *PPUD* 26, Split 1986-1987, str. 27; Ista, "Bol", u: J. Belamarić, R. Bužančić, D. Domančić, J. Jeličić-Radonić, V. Kovačić, *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Split 1994., str. 84-90.

Fragmenti greda s kimatijem iz Bola

unutar cisterne i ispod razine njenog poda. Izdvajamo ih po veličini i ukrasnim motivima, a ukupno je sačuvano oko 2 m vijenca:

1. ugaoni dio vijenca sa djelomično radiranim zupcima, kimatij je stiliziran u obliku srcolikog lišća koje formira arkadice s motivima ljiljana, tulipana i lista. Priklesan je za konzolu (duž. 60 cm, šir. 25 cm, vis. 25 cm),
2. dio vijenca sa dvije arkadice, u ispuni motiv tulipana i lista, zupci su uništeni (duž. 34 cm, šir. 25 cm, vis. 25 cm),
3. dio vijenca, zupci potpuno uništeni, sačuvan donji dio motiva rozete, dvostrukog ljiljana i palmete (duž. 35 cm, šir. 30 cm, vis. 25 cm) i
4. dio vijenca, desna strana stanjena, radirani zupci i priklesan za konzolu. Ispod arkadica su motivi rozete, tulipana, palmete i ljiljana (duž. 71 cm, šir. 30 cm, vis. 28 cm).

Takav klasičan oblikovni element mogao je pripadati nekoj rimskoj građevini vjerojatno poganskog karaktera, koja je porušena dok je vijenac dijelom korišten pri gradnji novog ranokršćanskog sklopa. Poluotok Glavica dominira u morskom kanalu prema Hvaru, a uz izuzetne morfološke i prirodne odlike topos je koji zrači snažnom duhovnošću. Može se pribrojiti onim mitskim mjestima antike na našoj obali poput marjanskog rta *Ad Dianam* na kojem je bio hram božici Dijani, rimskog mauzoleja kod crkve sv. Ilije nedaleko Donjeg Humca i stijenama uz morsku obalu kod Živogošća na kojima su urezane ode izvoru.⁴

Vijenac s motivom lezbičke kime kod antičkog mauzoleja u Donjem Humcu

Među ranim primjerima hramova u urbanim sredinama Dalmacije izdvajaju se ostaci hrama iz Augustova doba u Zadru i monumentalni rimski hram u Ninu podignut u vrijeme Vespazijana. Bogato ukrašeni fragmenti hrama u laderu nalaze se na forumu i ugrađeni su u temelje crkve sv. Donata.⁵ Kapitolinski hram u Aenoni ima bogato raščlanjen i ukrašen vijenac, a ispod konzola s akantusom i kasetama ispunjenim reljefnim rozetama je red zubaca i kimatija. Lezbička kima se transformira te srcoliko vodeno lišće postaje motiv u drugom planu, a dominiraju dvostruki lukovi zaključeni simetričnom voluticom

⁴ D. Vrsalović, "Mauzolej u Donjem Humcu", *Brački zbornik* 4, Supetar 1960., str. 76; D. Rendić-Miočević, *Carmina Epigraphica*, Split 1987., str. 235-239, 268-269.

⁵ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976., str. 143-154.

iz koje visi trodjelni cvijet poput vodenih ljiljana, perunike ili tulipana. Cvijet varira u završnosti čaške i krajevima latice sa oštrim odnosno valovitim završetkom.

Iako je *Augusteum* u Naroni prepun carskih skulptura vrlo je malo sačuvano arhitektonske plastike. Samo je sačuvan mali ulomak nadvoja portala celle na kojem su klasični nizovi: rimska kima, zupci, ovulus i lišće.⁶

Dijelovi vijenca i zabata jedne raskošne građevine iz Aspalathosa pronađeni su uz temelje i ispod poda prizemlja Dioklecijanove palače u Splitu.⁷ Po odlikama se datiraju u I.-II. st., a istraživači iznose pretpostavku da su pripadali jednoj javnoj građevini koja je postojala na mjestu kasnije palače. Sve dijelove vijenca prekrivaju ukrasni reljefi počevši od završnog dijela sa profilom dvostruke valovite krivulje na kojem je izduženo lišće akantusa oštrih rubova. Slijedi niz ovulusa i red dentikula te detaljno razrađen kimatij na kojem srcoliko lišće formira trilobne niše ispunjenu čipkastim varijantama palmeta i florealnih motiva.

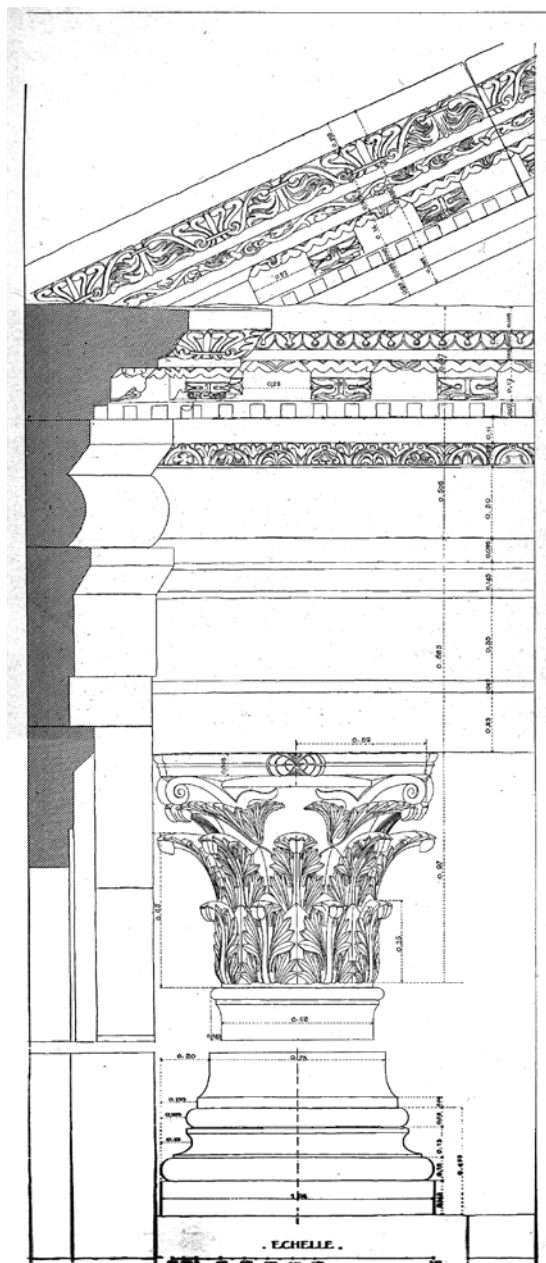
Dio glavnog vijenca rimskog hrama u Ninu

Fragment vijenca iz Aspalathosa (Split)

⁶ S. De Maria-M. Podini, "La Decoració arquitectònica de L'Augusteum", U: *Divo Augusto: la descoberta d'un temple romà en Croàcia* (ed. E. Marin/Isabel Rodà), Split 2004., str. 47, fot. 3.

⁷ J. i T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, Zagreb 1968., prilog 15; J. Marasović, "Znanstveni projekt Graditeljsko naslijeđe Splita", u: *Obnova povijesne jezgre 2*, Split 1997., str. 40-41.

E. Hébrard, *Elementi reda na Protironu*, 1912.

Dioklecijanova palača u Splitu jedan je od najbogatijih izvora za proučavanje kasnocarskog dekorativnog repertoara, ikonografskih inovacija i promjena u razmješčaju ornamenta. Bogato ukrašen lezbički kimatij formiran je kao trilobna arkadica sa cvijetom tulipana ili ljiljana između lukova na mjestu nekad povijenog srolikog listića. U kasnorimskoj interpretaciji ornamentalna ispunjena je negirala osnovni motiv povijenog lista. Na protironu Peristila iznad glatkog arhitrava i jastučastog profila pojavljuje se kimatij koji neprekinuto slijedi središnji luk zabata.⁸ Isto se ponavlja na rastvorenom južnom pročelju palače na monumentalnom polukružnom luku flankiranom arhitravima na polustupovima uz jugoistočnu kulu te na restauriranom primjeru na jugozapadu južnog pročelja.⁹ Motiv trodjelnog otvora sa ravnim vijencem koji iznad jednog interkolumnija prelazi u luk dolazi iz sirijske arhitekture, a u renesansnoj i klasicističkoj arhitekturi različito je deriviran i poznat pod nazivom “serliana” (prema traktatu Sebastiana Serlija).

Iznad friza Jupitrova hrama rimska kima se rastvara u gustu čipku gubeći strukturalne elemente u korist dekorativnih. Umjesto konveksnog ili valovitog profila koji pokazuju težinu glavnog vijenca u odnosu na kimatij, na Malom hramu koristi se jednostavan kosi

⁸ R. Adam, *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro*, London, 1764.; D. Kečkemet, *Vicko Andrić, arhitekt i konzervator 1793-1866*, Split 1993., sl. 67. Arhitektonski ukras Dioklecijanove palače, T. VII, Fig. VII.; E. Hébrard-J. Zeiller, *Spalato, Le Palais de Dioclétien*, Paris 1912., str.110.; R. Bužančić, “Diocletians’s Palace, *Kastron Aspalatos* and his *Palatium Sacrum*”, *Dioklecijan, tetrarhija i Dioklecijanova palača. O 1700. obljetnici postojanja*, Zbornik radova (ur. N. Cambi, J. Belamarić, T. Marasović), Split 2009., str. 25 i dalje.

⁹ E. Hébrard-J. Zeiller (bilj. 5), str. 49.

Kimatij na loži južnog pročelja Dioklecijanove palače

presjek.¹⁰ Organičnost lista vodene biljke bila je važna spojnica u konstruktivnoj cjelini hrama, element koji je označavao silu ovdje se preobražava u isključivo ornamentalni motiv. Dvopruti koso rezani lukovi se iz triloba transformiraju u zaključni plod u medaljonu. Između lukova je stapka sa simetrično povijenim lišćem i jednim listićem u sredini koji na jednostavno stiliziranim primjerima podsjeća na ljiljan. Pod lukom su raznoliki prikazi florealnih i vegetabilnih motiva: rozeta, razne varijante palmeta sa lišćem prema unutra i prema vani, list akantusa, cvijet sa skupljenim laticama, trolist, trolist sličan ljiljanu, dvostruki ljiljan. Lišće je po rubu izrezano i obrađeno bušenjem, a upuštanje drugog plana sa dubokim sjenama stvara jaku plastičnost motiva i dojam prozračnosti.

Kimatij na vijencu Jupitrova hrama u Splitu

¹⁰ D. Kečkemet (bilj. 5), sl. 65. Ukrasni detalji malog hrama Dioklecijanove palače, Fig. V.; E. Hébrard-J. Zeiller (bilj. 5), str. 104; S. J. McNally, "The Frieze of the Temple at Split", u: *Dioklecijan, tetrarhija i Dioklecijanova palača. O 1700. obljetnici postojanja*, Zbornik radova (ur. N. Cambi, J. Belamarić, T. Marasović), Split 2009., str. 279-294.

Kasete svoda Jupitrova hrama

Na kasetama svoda Jupitrova hrama tanki astragal je uokviren ovulusom, slijedi tordirana traka, kimatij i ponovno gigantizirani astragal kako bi se naglasila dubina kasete. Kimatij pokazuje snažniji grafizam od onog na pročelju, a gusto dvopruto tkanje potpuno je stilizirano u oblikovanju triloba.¹¹

U istraživanjima Palače pronađen je ulomak kasetiranog stropa periptera jednog kružnog hrama, koji je po nekim istraživačima bio posvećen božici Kibeli, sa stiliziranim ukrasom kime na kojoj se pod arkadicom izmjenično ponavljaju trolist i varijanta tulipana ili irisa.

Slični arhitektonski elementi pojavljuju se i na teatru u Saloni među ulomcima skene koja je izvorno bila raščlanjena superponiranim redovima. Na istom fragmentu pod zupcima glavnog vijenca, a na mjestu obrata gređa su ukrasni nizovi lišća slični lezbičkom kimatiju i kasnocarskoj rimskoj kimi.¹²

¹¹ E. Hébrard-J. Zeiller (bilj. 5), 105.

¹² D. Rendić-Miočević, "Teatar u Saloni s osobitim obzirom na neke njegove kompozicijske i tehničke karakteristike", u: *Antička Salona*, Zbornik radova (ur. N. Cambi), Split 1991, str. 262-264.; J. Mardešić, "Teatar i hram u Saloni", *Archaeologia Adriatica* 11 (2008), str. 223-234.

Dio vijenca skene teatra u Saloni

Dio portala pred Jupitrovim hramom u Splitu

Pred ulazom u Jupiterov hram u Splitu je fragment grede oslonjen na stup s kasno-antičkim akantus kapitelom oštra lišća. Pretpostavljamo da se radi se o kasnijoj dosjetljivoj anastilozu po uzoru na Adamove i Andrićeve prikaze klasičnih redova. Prema ostatku ugaonog završetka i središnjem motivu vegetabilnog friza jasno je da ne pripada arhitravu ili vijencu već je lijeva polovica antičkog nadvratnika jednog monumentalnog portala podignuta na stup. Kimatij ima valoviti profil, a pod trilobnim lukovima ponavlja se isti motiv trolista odnosno rastvorenog ljljana. Na gornjem konveksnom dijelu sličan list je organski modeliran i iskrivljen prema podlozi. Nad kimatijem je niz astragala i bogati friz koji se razvija u virovitim spiralama od središnje stabljike akantusa na desnom kraju. Potvrdu o bogato ukrašenim nadvratnicima s kimatijem nalazimo i u Vranjicu na kojem je primijenjen isti motiv kao u Bolu.

U glavnom gradu provincije Saloni i carskoj Palači u Splitu, najvećim središtima moći u ovom dijelu Sredozemlja, nastale su monumentalne građevine na kojima su radili najbolji klesari i graditelji Carstva. Stoga je produkcija iz obližnjih kamenoloma na Braču i u Segetu većim dijelom bila usmjerena pripremi i doradi narudžbi za velike centre. Ova crtica o rimskom kimatiju na dalmatinskim spomenicima raznih središta provincije nastala je kao poticaj istraživačima za sakupljanje slične građe prema formiranju korpusa antičke arhitektonske plastike.

KYMATION VARIANTS ON THE ROMAN ARCHITECTURE OF DALMATIA

S u m m a r y

Roman provincial architecture is best preserved on monumental buildings in coastal towns in Dalmatia and Istria. Buildings of public character, such as city gates, arches, temples, theatres and porticos are predefined by canonic elements of Roman orders with classical proportional relations and ornament repertoire. The best stone-cutters and construction workers of the Empire worked on monumental buildings in the main town of the province, Salona, as well as in the Emperor's palace in Split, the two biggest centers of power in this part of the Mediterranean.

The cause for this discussion is the finding of a Roman wreath with a motif of lesbian kymation, in Bol on the island of Brač. Several parts of a monumental Roman wreath decorated with alterative prongs and lesbian kymation with a string of small arcades separated with lilies, within which the following is inscribed: a palmette, double lily, rosette, lily and a small leaf, found inside a cistern.

In this article, the author analyses various examples of architectural sculpture on monumental Roman monuments in Dalmatia, especially on examples from Bol and Diocletian's palace in Split. The author follows structural changes of lesbian kymation (*cymatium Lesbium*) through the transformation of Late Roman plastics into decorativeness. Diocletian's palace in Split is one of the richest sources for studying the late-imperial decorative repertoire, iconographic innovations and changes in ornament placement. This note about Roman kymation on Dalmatian monuments in various centers of the province was made as an incentive to researchers for collecting similar materials which would form the core of the antique architectural plastics.

Key words: lesbian kymation, Roman kymation, architectural sculpture